

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Jog- és Államtudományi Kar

Doktori Iskola

A környezethez való jog nemzetközi megjelenése

Múltbéli állomások, a jelenkor kihívásai és jövőbeli lehetőségek

Doktori értekezés tézisei

dr. KÖBÖL-BENDA Vivien

Témavezető: BÁNDI Gyula, D.Sc., tanszékvezető egyetemi tanár

Budapest,

2023

Tartalomjegyzék

I.	A kitűzött kutatási feladat összefoglalása	2
II.	A kutatás során alkalmazott módszerek leírása	6
III.	A tudományos eredmények összefoglalása, következtetések és további hasznosítási lehetőségek	7
1.	A kutatási lépések által meghatározható eredmények.....	7
A)	A környezethez való jog emberi jogként történő elismerésének morális hátteréről	7
B)	Az emberi jogok nemzetközi rendszere és a környezeti szempontok megjelenése	9
C)	Az emberi jogi szempontok fokozódó érvényre juttatása a nemzetközi környezetjogban	10
D)	A környezethez való jog fejlődése a nemzetközi jog regionális szintjén	11
E)	Paradigmaváltás a nemzetközi jog globális szintjén.....	13
2.	A kutatási eredményekből levont következtetések, megfogalmazott javaslatok ...	14
A)	Evolúciós folyamat léte, állomásai	14
B)	Az elfogadás formai aspektusa.....	15
C)	Tartalmi kérdések	16
D)	A globális deklaráció potenciális hatása	21
3.	Az eredmények további hasznosítási lehetőségei.....	21
IV.	A szerző témában publikált tanulmányai	22

I. A kitűzött kutatási feladat összefoglalása

Az értekezés egy olyan emberi jog bemutatását vállalta fel, melynek elismerése egyre több állam belső jogában – jobbára alkotmányos szinten – már megvalósult. Ugyanakkor a nemzetközi jog viszonylatában az egészséges környezethez való jog önálló emberi jogként történő elismerése már merőben más képet mutat. A kitűzött kutatási cél ezen utóbbi – vagyis *a nemzetközi jog globális és regionális léptékű – terület vizsgálata az egészséges környezethez való jog megjelenése szempontjából*, valamint a mindezen kérdéseket meghatározó morális, illetve jogi jelentőségű elvek, koncepciók és az eddigi jogfejlődés értékelése alapján a vonatkozó *lehetséges formai és tartalmi elemek meghatározása*. Az értekezésben elsődlegesen a nemzetközi jog kapcsolódó aktusait, alapvető elveit tekintetem át, két meghatározó terület – az emberi jogok nemzetközi rendszere és a nemzetközi környezetjog – vonatkozásában, elfogadva önálló, ám egymással mégis szorosan összefonódó jellegüket.

A környezethez való jognak a nemzetközi emberi jogok rendszerében történő elhelyezése nem csak logikai szempontból szükségszerű, hanem legalább ennyire szimbolikus jelentőséggel is bír, különösen, ha abból a perspektívából értelmezzük, hogy ez egyúttal a globális környezeti válság – azon belül is kiemelten az éghajlatváltozás, a biodiverzitás pusztulása és a szennyezés különféle formái – tüneteire adott reakciónak is tekinthető. A nemzetközi környezetjog figyelembevétele pedig kiemelten releváns lehet a joghoz tartozó kötelezettségek meghatározása, végrehajtásának módja tekintetében.

E kutatási célok alapján a következő vizsgálandó kérdéseket fektettem le:

- *Miért vált szükségessé a környezethez való jog emberi jogi jellegének globális szinten történő elismerése, az emberi jogok hivatalos katalógusába történő beemelése?*
- *Miként jelenik meg a nemzetközi jog szubsztantív és procedurális oldala globális és regionális szintjein, figyelembe véve az emberi jogok rendszerét és általában a környezetjogot?*
- *Hogyan kellene megtörténnie formai és tartami szempontból ezen emberi jog globális szintű deklarálásának?*
- *Az eddig áttekintett jogfejlődés fényében milyen potenciális hatással járhat a környezethez való jog elismerése, globális, regionális és nemzeti szinten?*

A fentiek fényében az értekezés során elsőként tisztáztam azon elemi kérdéseket, amelyek megalapozzák a további vizsgálat kereteit. Ennek megfelelően az **I. rész** három fő témát jár körbe, a jelen értekezés céljai által megkívánt mértékben. Elsőként áttekintetem a *környezet fogalmának* definiálási lehetőségeit, elfogadva a tág környezetfogalom használatának

indokoltságát. Ezt követően általánosan vázoltam, hogy mit jelent az emberi jogok nemzetközi rendszere és a nemzetközi környezetjog területe, mint a nemzetközi jog két önálló, de egymáshoz viszonyítva határterületnek tekinthető része. Végül a vizsgált nemzetközi dokumentumok jogi természetét és a 'soft law' mivoltának ismertetését és az alkalmazása mellett szóló érveket mutattam be.

A **II. részben** a jogelméleti és az erkölcsi (azon belül elsősorban valláserkölcsei) nézeteket tekintettem át – a teljeskörű elemzés igénye nélkül – annak céljából, hogy az ebből eredő kutatási eredmények segítséget nyújtsanak a *környezethez való jog értékrendet is tükröző meghatározásához*, amely egyúttal az értekezés morális alapvetését is adja. Ennek keretében először a *jog és az erkölcs közötti kapcsolatot* tekinttem át, majd *az emberi jogok által lefektetett morális követelményekre* tértem ki. Ezt követően a valláserkölcsei megközelítést vizsgáltam, azon belül kiváltképpen a Bibliában fellelhető emberképet, meghatározva az abból levonható elvárásokat, valamint a katolikus egyház társadalmi tanítását, illetve az 1986-os Assisi Deklarációkban részt vevő további vallások – így a zsidó, iszlám, buddhista és hindu – környezetről alkotott nézeteinek lényegét. Jelen rész második felét a nemzetközi jogban is nyomom követhető, *morális értékeket hordozó koncepciók* alkotják, melyek – figyelemmel a felmerülő szubjektivitásra – határt szabhatnak az államok szuverenitásának, előtérbe helyezve az emberi jogok és a környezet védelmét, meghaladva a profitorientált szempontú növekedés elvét. Ilyen koncepciókként azonosítottam az emberiség közös örökségét, a kulturális és természeti örökséget, az emberiséget közösen foglalkoztató kérdéseket, valamint az inter- és intragenerációs méltányosságot és igazságosságot, mint a fenntartható fejlődés lényegi összetevőit.

A **III. rész** az *emberi jogok globális szintjének elemzésére* irányult, immáron kifejezetten a környezethez való jog aspektusából. Ennek során áttekintettem rokonjogként felfogható további emberi jogok környezetspecifikus értelmezésének következő példáit: az élethez, az egészséghez, a megfelelő életszínvonalhoz való jogok, a tulajdonjog, a fejlődéshez való jog, az őslakos népek, illetve a környezeti ártalmakkal szemben fokozottan sérülékeny csoportok jogai, továbbá a kapcsolódó eljárási jogosultságok. E körben érdemben figyelembe vettem az ENSZ szerződéses testületeinek panaszmechanizmusát, valamint az értelmezést segítő – alapvetően soft law – munkáit, jelentéseit, általános kommentárjait. A III. részben alapvetően a már elfogadott kötelező vagy „puha” jogi aktusokat dolgoztam fel, de kitértem az olyan tervezetekre is, mint az 1994-es „Ksentini jelentés”,¹ mely sikertelenül kísérelte meg az egészséges környezethez való jog deklarálását.

¹ Fatma Zohra Ksentini: *Human rights and the environment*. United Nations Economic and Social Council. E/CN.4/Sub.2/1994/9. 6 July 1996.

A **IV. rész** a *globális nemzetközi környezetjogot* vizsgálja, elsődlegesen az emberi jogi szemléletmód megjelenésének perspektívájából. Elsőként áttekintettem az orientáló jellegű, a jogfejlődésre sok esetben jelentős hatást kifejtő puha jogi aktusokat, értelemszerűen különös figyelemmel a Stockholmi Nyilatkozatra,² a Riói Deklarációra,³ illetve a jelen értekezés írása alatt implementálás alatt álló, a 2015 és 2030 közötti időszakra nézve célokat és feladatokat megállapító Fenntartható Fejlődési Célokra.⁴ Ezt követően rátértem a többoldalú környezeti megállapodásokra, példákat felsorakoztatva az éghajlatváltozás elleni küzdelem, a biológiai sokféleség megőrzése, a hulladék kezelése területén észlelhető emberi jogi megfontolások kibontakozására.

Az **V. részben** a *környezethez való jog regionális emberi jogi rendszerekben való elismerését*, a fejlesztés lépéseit vettem sorra, melyet a *procedurális jogokat elismerő regionális megállapodások* követtek. Ennek keretében megvizsgáltam a jog *Európa Tanácson* belüli elismerésének kérdését, hangsúlyosan az Emberi Jogok Európai Egyezményére (EJEE)⁵ és az arra épülő kreatív joggyakorlatra fókuszálva. Noha leginkább az élethez való jogot biztosító 2. cikk, illetve a magán- és családi élet védelmére irányuló 8. cikk sérelmét felvető eseteket elemeztem, de emellett kitértem a tisztességes tárgyaláshoz való jogra (6. cikk), a véleménynyilvánítás (10. cikk), illetve a gyülekezés és egyesülés (11. cikk) szabadságára, valamint a tulajdon védelmére (EJEE Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikk). Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) már kialakult esetjogán túl feldolgoztam az értekezés írásakor folyamatban lévő Duarte Agostinho és társai éghajlatváltozással kapcsolatos emberi jogi keresete nyomán indult ügyet. Ezen felül a módosított Európai Szociális Charta⁶ kontextusára is kitértem. Mivel egyik dokumentum, vagy az azokhoz fűződő jegyzőkönyv sem mondja ki közvetlenül az egészséges környezethez való jogot, elengedhetetlennek bizonyult az erre irányuló szándéknak az Európa Tanácson belüli megnyilvánulási formái vizsgálata is.

Az V. rész keretében mindemellett áttekintettem az *amerikaközi és az afrikai rendszer* meghatározó dokumentumait és joggyakorlatát, melyek esetén jelentősen eltérő körülményként

² Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. In.: Report of the United Nations Conference on the Human Environment. A/CONF.48/14/Rev.1. Stockholm, 5-16 June 1972.; New York, United Nations, 1973. Chapter I. 3–6.

³ Rio Declaration on Environment and Development. The United Nations Conference on Environment and Development, Having met at Rio de Janeiro from 3 to 14 June 1992. In: Report of the United Nations' Conference on Environment and Development. A/CONF.151/26/Rev.1. (Vol.I.). 3–9.

⁴ United Nations General Assembly, *Resolution 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted on 25 September 2015. A/RES/70/1. 21 October 2015.

⁵ Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols. Signed in Roma, 5 November 1950. *European Treaty Series 5.*/ Magyarországon kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

⁶ Council of Europe, European Social Charter (Revised), 3 May 1996, *European Treaty Series*. Módosított Európa Tanács Szociális Chartája, Magyarországon kihirdette: 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről.

értékelhető, hogy az Afrikai Chartában,⁷ illetve az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményéhez fűződő San Salvador jegyzőkönyvben⁸ közvetlenül kimondásra került az egészséges környezethez való jog. Mindezek mellett röviden ismertettem az *Arab Chartát*,⁹ mely esetén általános problémaként merül fel a hatékony végrehajtási mechanizmus hiánya, illetve a *Délkelet ázsiai Nemzetek Szövetségének (ASEAN) Emberi Jogi Nyilatkozatát*,¹⁰ mely eredendően soft law jellegű. Végezetül e rész zárásaként elemzem a *környezethez való jog eljárásjogi pilléreit alkotó jogosultságokat*¹¹ és azokhoz tartozó kötelezettségeket részletező, 1998-ban az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának égisze alatt elfogadásra került Aarhusi Egyezményt,¹² kiemelt figyelemmel a végrehajtást segítő Jogkövetési Bizottság szerepére. Tanulmányozom a latinamerikai és karibi régióra vonatkozó, szintén procedurális környezeti jogosultságokat tartalmazó Escazúí Megállapodást is.¹³ Az V. részben megvalósított kutatási lépések során irányadó szempont volt, hogy a globális nemzetközi jog milyen hatást gyakorol a regionális szintre, illetve ez fordítva miként nyilvánulhat meg.

A tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot globális szinten először az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa mondta ki 2021. október 8-án, 48/13. sz. határozatában.¹⁴ Ezt követte az ENSZ Közgyűlésének 76/300. sz. hasonló tartalmú határozata 2022. július 26-án.¹⁵ A **VI. részben** egymással összevetve értékelem a *globális nemzetközi jog e két áttörést jelentő aktusát*, ideértve azok közvetlen előzményeit, kiváltképp az ENSZ Emberi Jogi Tanács működésének környezeti relevanciájú eredményeit, az ENSZ Közgyűlésének ezzel összefüggésben elfogadott határozatait, a 'Nemzetközi Megállapodás a Környezetért' kezdeményezést, illetve az arra adott ENSZ általi válaszokat. Sarkalatos ezen részben a különleges jelentésteveői munkák, egyéb jelentések bemutatása, melyek súlyponti alkotórészeket tartogatnak a környezethez való jog tartalmi elemeinek definiálásához.

⁷ Organization of African Unity (OAU), African Charter on Human and Peoples' Rights ("Banjul Charter"). 27 June 1981, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982).

⁸ Inter-American Commission on Human Rights: A-52: Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights „Protocol of San Salvador”.

⁹ League of Arab States, Arab Charter on Human Rights 2004.

¹⁰ ASEAN Human Rights Declaration, 18 November 2012.

¹¹ E három jogosultság a következő: környezeti információhoz való jog, környezeti döntéshozatalban való részvétel, és igazságszolgáltatáshoz való jog környezeti kérdésekben.

¹² A környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréstől, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban való részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény. Magyarországon kihirdette: 2011. évi LXXXI. törvény.

¹³ Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean. Escazú, 4 March 2018. *United Nations Treaty Series*, C.N.195.2018 and C.N.196.2018.

¹⁴ United Nations Human Rights Council: *The human right to a clean, healthy and sustainable environment*. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. A/HRC/RES/48/13.

¹⁵ United Nations General Assembly: *The human right to a clean, healthy and sustainable environment*. Resolution 76/300 adopted by the General Assembly on 28 July 2022. A/RES/76/300.

II. A kutatás során alkalmazott módszerek leírása

A vizsgálatok során, integráns módon vettem figyelembe a nemzetközi jog két területét, az emberi jogok rendszerét és a környezetjogot, amely egyben meghatározta az alkalmazott módszerek és felhasznált források jellegét is, összhangban a téma által felvetett interdiszciplináris igényekkel.

Amint fentebb említettem, kiinduló lépésként szükségesnek tartottam a környezet fogalmának vizsgálatát, mely során elsőként a *nyelvtani értelmezés* módszerét alkalmaztam, felhasználva magyar, angol, német és francia nyelvű értelmező szótári definíciókat, kiegészítve – a teljesség igénye nélkül – a releváns nemzetközi jogi dokumentumok által szolgáltatott példákkal és a vonatkozó szakirodalmi álláspontok ismertetésével.

Az értekezés módszertanának meghatározó eleme a *kritikai forráselemzés*, az egyes forrásokat nem csak önmagában vizsgálva, hanem egymással is összevetve, különösen a globális és nemzetközi szint közötti kölcsönhatás értékelése érdekében, valamint az adott kutatási részterületen tapasztalható jogfejlődés felvázolása céljából. A források körének kategorizálására az alábbi csoportokat határoztam meg:

- Elsődleges források: e körbe soroltam a nemzetközi jog kötelező erővel bíró megállapodásait, egyéb jogforrásait, bírósági ítéleteket, a panaszmechanizmusok releváns eredményeit, továbbá azon jogi kötőerővel nem bíró aktusokat, melyek meghatározták a jogfejlődést vagy segítették más – tipikusan kötelező – dokumentumok értelmezését.
- Másodlagos források: e kategóriát a szakirodalmi források alkotják, elsődlegesen a jogtudományi munkák. Ezen felül felhasználtam – az adott vizsgálandó kérdés szempontjából szükséges – további társadalomtudományi területek irodalmát, illetve természettudományi módszerek alapján készített jelentéseket, háttéranyagokat.
- Kiegészítő források: Elsődlegesen a nemzetközi jog globális és regionális szintjén fellelhető, illetve ezekre vonatkozó forrásokat használtam, mindazonáltal sok esetben elengedhetetlennek bizonyult a releváns belső jogi, illetve európai uniós aktusok, a kapcsolódó joggyakorlat és az ezekre vonatkozó szakirodalom részbeni feldolgozása is.

A *kritikai forráselemzés* eredményeinek összefoglalását követően megállapítottam *az abból levonható következtetéseket*, melyek alapján *javaslatokat* fogalmaztam meg a környezethez való jog formai és tartalmi kérdéseivel kapcsolatban, kitérve – bár e lépés természetéből adódóan korlátozott módon – a jövőbeli lehetőségekre is.

Az elsődleges források körében vizsgált normaszövegeknek, egyéb dokumentumoknak elsődlegesen valamely hivatalos – tipikusan angol – nyelvi változatot használtam, szükség más esetén hiteles fordítással – például magyarul kihirdetett törvényszöveg –kiegészítve. A szakirodalom tekintetében tehát legnagyobb arányban az angol, majd ezt követően a magyar nyelvű szakirodalmat dolgoztam fel, kisebb mértékben pedig német, illetve francia nyelvű munkákat.

III. A tudományos eredmények összefoglalása, következtetések és további hasznosítási lehetőségek

1. A kutatási lépések által meghatározható eredmények

A fentiekben meghatározott célok és az azokhoz rendelt módszerek alkalmazása alapján összegzésképpen a következő *eredményekre* jutottam.

A) A környezethez való jog emberi jogként történő elismerésének morális hátteréről

Az értekezés II. részében megalapozottnak találtam az erkölcs és a jog önálló normarendszerként történő elfogadását, azok szoros kapcsolatának hangsúlyozása mellett. E két rendszer közös vonása, hogy követendő magatartásokat írnak elő, természetesen eltérő motivációs alapokon és eltérő kikényszerítési lehetőségek mellett, miközben ideális esetben alkalmasak egymás követelményei megvalósításának előmozdítására. Emellett kijelenthető, hogy a jog önmagában is alkalmas lehet értékek megjelenítésére, ez az emberi jogok esetében szoros összefüggésben áll az emberi méltósággal, mint olyan központi elemmel, amelynek felismerésére és megvalósítására épül az ENSZ emberi jogi rendszere. Bár az emberi méltóságnak nincs nemzetközileg elfogadott tételes meghatározása, a környezethez való jog szempontjából esszenciális körülmény, hogy hozzájárulhat az igazságosság előmozdításához, megalapozhatja a környezet védelmének szükségességét, valamint a racionalitás elismerésével az ember felelősségét is.

Az emberi méltóság és az ember teremtésben betöltött szerepe a lényegében a vizsgált vallási tanításokban is közös vonásként jelenik meg. Mindegyik vizsgált vallásban megerősítést nyert, hogy az ember különleges státusszal rendelkezik, bizonyos mértékben, de nem abszolút módon uralmi pozícióban van, mely valójában gondnoki jellegű feladatokat takar, ugyanis az ember – értelmű, belátási képessége által – kiemelt kötelezettségekkel is rendelkezik a környezet és elemeinek megóvására, gondozására vonatkozóan, ideértve a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét is, úgy, hogy önmaga is szerves része a környezetnek. A vizsgált egyházi álláspontok további üdvözlendő felismerése, hogy a környezet és elemei egymással sokszorosán összefüggő, komplex hálózatot alkotnak és saját jogon értékkel bírnak, így nem csak az ember

számára szolgáltatott előnyök alapozzák meg a védelem és a fejlesztés szükségességét. A katolikus egyház társadalmi tanításából kiemelendő még ezzel összefüggésben a közjó fogalma, mely segíti az ember kiteljesedését, egyúttal szolgálva a nemzedékeken belüli és azok közötti méltányosságot. A közjó egyúttal korlátot is szab, nem csak az államok, hanem a társadalom és az egyének felelősségére nézve is, sőt a katolikus társadalmi tanítás több ízben éles és helytálló kritikával illeti a profitorientált gazdasági szempontok túlzó érvényesítését is – amire a legaktuálisabb példa a *Laudato si* kezdetű, amely az első, teljesen környezeti tárgyú pápai enciklika.¹⁶

A nemzetközi jogon belül fellelhető morális értékeket is védő koncepciók körében azonosítható elsősorban az emberiség közös öröksége, mely ugyan alapvetően nem tisztán környezeti célokat szolgál, mindazonáltal rávilágít az államok szuverenitásának abszolút felfogására épülő klasszikus nézetek meghaladott jellegére, ahogy hasonló példát mutat a természeti és kulturális örökség – valamint a kettőt összefonódása is. Utóbbi esetén a vegyes kulturális és természeti örökség elterjedése rámutat a környezet természeti és ember által alkotott elemeinek szoros kölcsönhatására is. Mindegyik koncepció lényegi elméleti háttérrel ad a jövő nemzedékek érdekeinek védelméhez is, lefektetve azt a minimális követelményt, hogy a bolygót legalább olyan állapotban kell átörökítenünk, ahogy mi is kaptuk.

Az emberiséget közösen foglalkoztató kérdések esetén központi jellegű az éghajlatváltozás, a biológiai sokféleség pusztulásának, illetve a szennyezésnek e szemszögből történő felismerése és az ezek elleni kollektív fellépés morális háttere. E koncepció mögött az emberiség, mint egész – ideérve a jövő nemzedékeit is – számára fontos védendő értékek állnak, annak elismerésével, hogy az egyes államokat a megvalósításban eltérő felelősség terheli, mivel valójában a rendelkezésre álló erőforrások, az egyes negatív jelenségekhez való hozzájárulás és a következmények elszenvedése nem egyenlő mértékű.

Amennyiben elfogadom az emberi jogok morális értékeket hordozó és azokat meg is valósító jellegét, illetve a környezethez való jogot, mint emberi jogot, akkor a következő összefüggések emelhetők ki:

- Kulcsfontosságú az emberi méltóság szerepe, melyből levezethető a környezet és annak megfelelő szintű védelme követelménye. Az emberi méltóságból és természetből fakadó racionalitásból következik az ember kiemelt felelőssége is, tehát aligha tekinthető öncélúan antropocentrikusnak;
- A vizsgált vallási tanítások közös vonása az ember teremtésért viselt magasabb szintű felelőssége, illetve annak elismerése, hogy részesei vagyunk a környezet egészének, melynek elemei önálló értékkel is bírnak;

¹⁶ Ferenc pápa: *Laudato si* 'kezdetű enciklika közös otthonunk gondozásáról. Budapest, Szent István Társulat, 2015.

- A morális értékeket egyre inkább elismerő nemzetközi jogi koncepciók meghatározzák a jövő nemzedékek érdekei, az államok szuverenitásának korlátozása, illetve a jelen generáción belüli – környezeti – igazságosság szempontjából, mind az országokon belüli, mind azok közötti viszonylatban. Az államok szuverenitásának korlátozása releváns tényező a környezethez való jog kötelezettségei terén, míg az igazságosság a sérülékenynek tekinthető csoportok, illetve az államok közös, de megkülönböztetett felelőssége vonatkozásában.

B) Az emberi jogok nemzetközi rendszere és a környezeti szempontok megjelenése

Az ENSZ által reprezentált globális emberi jogi rendszer 2021-ig még jogilag nem kötelező formában sem ismerte el, erősítette meg a környezethez való jogot, hanem sokkal inkább a már elismert emberi jogok úgynevezett „zöld értelmezését” folytatta, vagyis az interpretáció során – kreatív módon – értékelt az adott jogot befolyásoló környezeti tényezőket is az ebből eredő következtetéseket. *Ez tehát nem azonos a környezethez való jog – akárcsak közvetett – deklarálásával*, mindazonáltal alapot adott az emberi jogok környezeti kérdésekkel való integráns kezelésének, illetve e folyamat áttekintése által meghatározhatók – ha nem is kimerítő jelleggel – azon a jogok, jogcsoportok, melyek kifejezetten *szoros rokonságot mutatnak* a környezethez való joggal, ebből kifolyólag tartalmának definiálása szempontjából is relevanciával bírnak. Az általam e körben azonosított jogok a következők:

1. Élethez való jog;
2. Elérhető legmagasabb szintű testi és mentális egészséghez való jog;
3. Megfelelő életszínvonalhoz való jog és az abból önállóvá váló jogok:
 - lakhatáshoz való jog;
 - megfelelő táplálékhoz való jog;
 - vízhez és megfelelő higiéniai körülményekhez való jog;
 - földterülethez való hozzáférés;
4. Tulajdonjog;
5. Fejlődéshez való jog;
6. Őslakos népek jogai;
7. Környezeti ártalmakkal szemben sérülékenyebbnek tekinthető csoportok jogai, melyek esetén nem kimerítő jelleggel, tipikusan a következő személyi körök kerülnek meghatározásra:
 - nők és leányok;

- idős személyek;
- fogyatékkal vagy betegséggel élő személyek;
- gyermekek;
- lakóhelyüket elhagyni kényszerülők;
- egyéb kisebbségek;

8. A környezethez való jog procedurális oldalához kapcsolódó jogosultságok:

- véleménynyilvánítás szabadsága;
- egyesülési és gyülekezési jog;
- igazságszolgáltatáshoz való jog;
- részvételi jogok;
- eljárási garanciák, különösen a környezeti-emberi jogi aktivisták védelme.

C) Az emberi jogi szempontok fokozódó érvényre juttatása a nemzetközi környezetjogban

A B) alpontban említett, emberi jogok „zöld értelmezése” mellett, a nemzetközi környezetjogban is egyre elterjedtebbé vált az emberi jogi szempontok közvetlenebb figyelembe vétele. Ez eleinte közvetetten – leginkább az emberi egészség védelmének célja mellett – jelent meg, majd idővel egyre több környezetjogi dokumentum hivatkozott kifejezetten az emberi jogok védelmére.

Megalapozott azt feltételezni, hogy e tekintetben úttörőnek bizonyult az *1972-es Stockholmi Nyilatkozat 1. elve*, mely összekötötte a környezet állapotát és az emberi jogokat. Azonban ehhez hozzá kell tenni, hogy bár soft law jellegű, és elfogadását az államok vitái övezték, mely során elvetésre került a környezethez való jog egzakt deklarációja. A későbbi ENSZ puha jogi aktusok nem lépték túl e koncepciót, bár a Riói Deklaráció 10. elvében meghatározta – a környezethez való jog kifejezés alkalmazása nélkül – a három procedurális pillért.

A kötelező nemzetközi jogi dokumentumokban szintén fokozatosan jelentek meg az emberi jogi szempontok, szemléltetésül ilyen az 1985-ös Bécsi Egyezmény, amely az ózonréteg módosulásának emberi egészségre, illetve környezetre gyakorolt negatív hatását ismeri fel, az emberi jogok kimondott említése nélkül. Az 1992-es Éghajlatváltozási Keretegyezményben már helyet kap az emberiség közös érdekének elismerése, az emberiség körébe sorolva a jövő nemzedékeit is. A 2015-ben elfogadott Párizsi Megállapodás pedig már közvetlenül utal arra, hogy az éghajlatváltozás számos emberi jog élvezetét kompromitálja. Következésképpen a környezetjogon belül is felfedezhető az emberi jogok védelme irányába történő nyitás.

D) A környezethez való jog fejlődése a nemzetközi jog regionális szintjén

Nem szabad figyelmen kívül hagyni az egészséges környezethez való jog regionális fejlődését, amelyet két meghatározó megnyilvánulási formája is azonosítható. Az első a regionális emberi jogi rendszerekben való megjelenés, mely eltérő módon alakult az egyes esetekben.

Az *Európa Tanács* rendszerének különlegességét az adja, hogy sem az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE), sem annak Jegyzőkönyvei, illetve a kapcsolódó további jogforrások, mint a védett jogok köre által releváns Módosított Európai Szociális Charta sem tartalmazza *expressis verbis* az egészséges környezethez való jogot. Ezzel szemben az Emberi Jogok Európai Bírósága kreatív jogértelmezés által kiszélesítette az Egyezmény bizonyos cikkeinek – különösen a magán- és családi élet védelmét biztosító 8. és az élethez való jogot deklaráló 2. cikk – értelmezési körét, melynek következtében lehetővé vált a szubsztantív és procedurális környezeti jogosultságok sérelmének vizsgálata is, természetesen bizonyos korlátokkal (pl. jelentős sérelem). Kevesebb számú ügyben, de hasonló módon járt el az Európai Szociális Bizottság is, a környezethez való jog létét közvetlenebb módon is kifejezésre juttatva.

Mindazonáltal a Parlamenti Közgyűlés évek óta folyamatosan sürgeti a környezethez való jog közvetlen kimondását. Az 1614. számú, 2003. június 27-én elfogadott ajánlásban a procedurális jogok tekintetében vetette fel azt, hogy az EJEE-hez jegyzőkönyv által kapcsolják a jogot. Ezt követően az 1862. számú, 2009. július 17-én elfogadott ajánlásban már a szubsztantív oldalra is kiterjesztette e szándékot. Legutóbb a 2211. számú, 2021. szeptember 29-én elfogadott ajánlásában vetette fel, immáron nem csak az EJEE, hanem a Módosított Európai Szociális Charta vonatkozásában is. A Miniszterek Tanácsa minden válaszában¹⁷ tartózkodónak bizonyult e szándékkal szemben, arra alapozva, hogy az EJEB által kifejtett kreatív jogértelmezés elegendő. Annak ellenére, hogy az 1614. számú ajánlást maga az EJEB is figyelembe vette a Taşkin és társai kontra Törökország ügyben.¹⁸ A közvetlen deklaráció szükségessége mellett szóló érvként szolgálhat a környezeti szempontok prioritizálásának szükségessége jelen korunk környezeti válságában, és erre irányulnak az egyre fokozódó éghajlati jogérvényesítési igények is. Emiatt is érdekes az a jelen értekezés írásakor folyamatban lévő Portugál fiatalok ügye,¹⁹ ahol önmagában a 33 országgal szemben benyújtott, hatékony hazai jogorvoslati fórumokat ki nem merítő, nem egy beazonosítható kibocsátási forrásra irányuló kérelem befogadása önmagában úttörő lépés lehet.

¹⁷ Európa Tanács Miniszterek Tanácsának válasza az 1614. sz. (2003) ajánlásra. Elfogadva 2004. január 24-én; Európa Tanács Miniszterek Tanácsának egyesített válasza az 1883. sz. (2009) és 1885. sz. (2009) javaslatokra. Elfogadva 2010. június 16-án; Az Európa Tanács Miniszterek Tanácsának 15623. számú válasza a 2211 (2021) sz. ajánlásra, elfogadva 2022. szeptember 27-én.

¹⁸ Taşkin and others v. Turkey. no. 46117/99. 2004. november 10-én hozott ítélet.

¹⁹ Request No. 39371/20. Cláudia Duarte Agosthino and others against Portugal and 33 other States submitted 7 September 2020.

Ezzel szemben az *Afrikai Charta* közvetlenül, emberi jogként és egyben népeket megillető jogként – tehát egyértelműen kollektív jelleggel – mondta ki az általánosan kielégítő szintű, a fejlődéshez kedvező környezethez való jogot. Az *Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye* még – hasonlóan az EJEE-hez és az Európai Szociális Chartához – nem tartalmazta a jogot, de 1988-as San Salvador Jegyzőkönyve által kötelező jelleggel deklarálta azt, hozzákapcsolva az állam környezet védelmére, megóvására és fejlesztésére irányuló kötelezettségét. Mindazonáltal a jogra való közvetlen hivatkozás lehetősége egészen 2017-ig vitatott volt, amikor az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága tanácsadó véleményben erősítette meg azt. E tanácsadó vélemény további – példaként szolgálható – érdeme a környezet önálló értékének elismerése. Mind az afrikai, mind az amerikai rendszer környezeti esetjogának közös jellemzője, hogy alapvetően az őslakosokat érintő ügyeket jelenti, melyben erősen dominálnak a kollektív tulajdonjog, spirituális-kulturális önazonossághoz való jog környezeti dimenziói. Különösen érdekesek azon esetek,²⁰ ahol az állam épp a környezethez való jog védelmét hozta fel érveként, de a bírói szerv elutasította azt, azon az alapon, hogy az érintett népek természetközeli életmódja olyan tradíciókon alapul, mellyel nem sértik a környezeti érdekeket.

A környezethez való jog egyfajta kimondására került sor az *Arab Chartában* és a *Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének (ASEAN) Emberi Jogi Nyilatkozatában* is. Mindkét esetben – úgy vélem, helytelen koncepcionális alapokon – a megfelelő életszínvonalhoz való jog részeként, mely akár a környezethez való jog önálló emberi jogi mivoltának elvetéseként is értelmezhető – az erőteljesen antropocentrikus felfogás érvényre juttatása mellett. Hozzá kell tenni továbbá, hogy egyik dokumentum esetén sem alakult ki olyan emberi jogi védelmi mechanizmus, amely a jog érvényre juttatását szolgálhatná.

A regionális jogfejlődés tekintetében szükséges ugyancsak szót ejteni két nemzetközi jogi megállapodásról, melyek a *környezethez való jog eljárási oldalának biztosítására irányulnak*, amely nélkül a szubsztantív jogosultságok sem valósulhatnak meg. A Riói Nyilatkozat 10. elve nyomán született meg a fent is említett, európai megállapodás, az *Aarhusi Egyezmény*, mely kifejtette a környezeti információhoz jutás, döntéshozatalban való részvétel és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés pilléreit. Az Egyezmény hatáskörét a panaszok kivizsgálásával, illetve interpretációval is foglalkozó Jogkövetési Bizottság erősíti. A latin-amerikai és karibi régió hasonló jellegű dokumentuma, az *Escazúi Megállapodás* 20 évvel az Aarhusi Egyezmény aláírását követően került elfogadásra, ebből kifolyólag nagyban épít arra, azzal, hogy már egyértelműbben kiemeli a környezethez való jog szubsztantív értelmét, továbbá a procedurális jogok körében fokozott figyelmet szentel a kiszolgáltatott csoportok érdekeinek

²⁰ Például a 2017-es Emberek és Népek Jogaival Foglalkozó Afrikai Bíróság előtti ogiek ügy. African Court on Human and Peoples' Rights, African Commission on Human and Peoples' Right v. Republic of Kenya. Application No. 006/2012. Judgment, 26 May 2017.

megóvására, az államok erre vonatkozó többletkötelezettségére, továbbá a környezeti ügyekkel foglalkozó emberi jogi aktivisták védelmére.

E) Paradigmaváltás a nemzetközi jog globális szintjén

A környezethez való jog nemzetközi fejlődése szempontjából határvonalat jelent a 2021-es év, amikor is globális szinten elsőként *közvetlen módon* – habár kötelező erő nélkül – *önálló emberi jogként került kimondásra*, az ENSZ Emberi Jogi Tanács 48/13. számú határozata által. Ezt kiegészítve az ENSZ Közgyűlésének 76/300. számú 2022-es határozata is megerősítette.

A határozatok elfogadása egyben az Emberi Jogi Tanács jogfejlesztő szerepének érzékelhető megnyilvánulásaként is felfogható, melynek keretében több olyan határozatot hozott, melyek az emberi jogok és a környezet szennyezése, éghajlatváltozás, biodiverzitás pusztulása közötti összefüggést járták körbe, gyakran egy-egy sérülékenynek tekinthető csoport²¹ védelme szempontjából. Ennek során a Tanács gyakorta reflektált különféle, sokszor civil kezdeményezésekre. Így a Globális Éghajlatváltozás Emberi Dimenziójáról szóló Malé Deklaráció²² az éghajlatváltozás emberi jogi sérelmeket okozó mivoltának felismerését és az azzal szembeni fellépést sürgette, mely különösen hátrányosan érint egyes országokat. A Deklarációt aláíró kis szigetállamok egyúttal felhívták az Emberi Jogi Tanácsot a kérdés kezelésére. A Tanács a 2008. március 28-án elfogadott 7/23. számú határozatában megerősítette ezen összefüggést, hangsúlyozva a globális válaszok szükségességét, meghatározva az intézkedés következő lépéseit.

Az Emberi Jogi Tanács mellett az ENSZ Közgyűlése is érintette a környezeti ártalmak emberi jogokra gyakorolt negatív hatásának vizsgálatát, sőt reflektált a környezethez való jog kimondására irányuló 'Nemzetközi megállapodás a környezetért' kezdeményezésre.²³ Az ennek nyomán 2018. május 10-én elfogadott 72/277. számú határozatban jelentéstételre kérte fel az ENSZ Főtitkárt, aki ennek nyomán született munkájában²⁴ a környezetjog meghatározó elvei körében kifejezetten tárgyalta a környezethez való jogot, kidomborítva annak nemzeti szinten való elterjedt elismerését.

A két, környezethez való jogot közvetlen módon deklaráló ENSZ-hez kötődő határozathoz vezető úton meghatározó szerepet töltöttek be a különleges jelentéstevők, akik részletesen

²¹ Például a 38/4. számú, 2018. július 5-én elfogadott határozata a nők biológiai és társadalmi adottságai okán, a klímaváltozással szemben fokozottabb sérülékenységét emeli ki. Hasonló következtetésre jutott a 2020. október 7-én elfogadott 45/30. számú határozatában a gyermekek, 2021. március 23-án elfogadott 46/7. számú határozatában az öslakosok vonatkozásában.

²² Male' Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change. Adopted 14 November 2007, Male'.

²³ World Commission on Environmental Law: Global Pact for the Environment – June 2017.

<https://www.iucn.org/commissions/world-commission-environmental-law/events-wcel/past-events/global-pact-environment-june-2017>

²⁴ United Nations Secretary-General: *Gaps in international environmental law and environment-related instruments: towards a global pact for the environment*. 30 November 2018. A/73/419*.

körbejárták a környezet és emberi jogok kapcsolatának különféle aspektusait. A teljesség igénye nélkül kiemelendő John H. Knox *Emberi jogokra és a környezetre vonatkozó irányelvek* címet viselő munkája,²⁵ amely – a nemzeti és regionális tapasztalatok nyomán – kifejezetten megfontolandónak találta a környezethez való jog Emberi Jogi Tanács általi kimondását. Ezt kiválóan kiegészítette David R. Boyd 2019-es jelentése,²⁶ mely nem csak a környezethez való jog előmozdítását szolgáló nemzeti jó gyakorlatokat vette sorba, hanem hiteles módon rögzítette a belső jogi megjelenés eseteit, arra a következtetésre jutva, hogy 110 nemzeti alkotmány tartalmazza a környezethez való jogot.

A fentiek fényében e jogfejlesztés paradigmaváltásnak is tekinthető eredményét jelentette a 48/13. számú határozat, amely 1. pontjában *kimondta a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez fűződő emberi jogot*, mely elengedhetetlen a többi emberi jog élvezetéhez. 2. pontjában elismerte a jog *más emberi jogokkal fennálló kapcsolatát*, 3. pontjában pedig *összekötötte a nemzetközi környezetjoggal*, mint a joghoz kapcsolódó kötelezettségek előmozdítását segítő tényezővel. A 76/300. számú közgyűlési határozat nem hozott számottevő változást, azonban elhagyta az 1. pont azon megfogalmazását, amely arra enged következtetni, hogy a környezethez való jog elismerése más jogok védelme érdekében kívánatos. Ez egyik oldalról jelentheti azt is, hogy a környezethez való jog más emberi jogok érvényesülésétől függetlenül, önmagában védelemre méltó. Mindazonáltal nem fejezi ki, hogy ez a környezet önálló értékének elismerésével áll összefüggésben, így felmerülhet, hogy épp a jog érvényesítése, valamint más jogokkal fennálló organikus kapcsolatának felismerése ellen hat.

2. A kutatási eredményekből levont következtetések, megfogalmazott javaslatok

A) Evolúciós folyamat léte, állomásai

A fentiekben vizsgált jogi dokumentumok alapján kirajzolódik, hogy a környezethez való jog nemzetközi fejlődésének jelen állapotához több állomáson keresztül jutottunk el, melyek kapcsán a következő négy szakaszt lehet meghatározni:

- **1945-1972:** Az ENSZ Alapokmány elfogadását követő időszakban ugyan elkezdődött a nemzetközi emberi jogi rendszer kiépülése, elismerésre került annak emberi méltóságon alapuló felfogása, de a környezeti kérdések még nem kaptak helyet.
- **1972-2006:** A stockholmi csúcs és az ott elfogadott Deklaráció megnyitotta a kaput az emberi jogok és a környezeti tényezők egymásra tekintettel történő értelmezése előtt. Ez a

²⁵ John H. Knox: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. 24 January 2018. A/HRC/37/59.

²⁶ David R. Boyd: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. A/HRC/43/53. 30 December 2019.

nemzeti alkotmányok szintjén elindította a környezethez való jog elismerését, e korszak alatt a regionális jogfejlődés sem volt elhanyagolható. Beszédesebb tény, hogy az 1950-ben elfogadott EJEE, illetve a 1969-ben aláírt Emberi Jogok Amerikai Egyezménye még nem említette a környezetet, de az 1981-es Afrikai Charta, illetve az 1988-as San Salvador Jegyzőkönyv már tartalmazta a környezethez való jogot. A globális nemzetközi jog szintjén viszont egyre inkább a már kimondott jogok zöld értelmezése vált meghatározóvá.

- **2006-2021:** Az Emberi Jogi Tanács működésbe lépésével koncentráltabb jogfejlesztési tevékenység vette kezdetét, amelyben – kezdetben specifikusabb területekre nézve – kiterjedtebben vizsgálta meg a környezet és emberi jogok közötti összefüggéseket, majd egy idő után egyre inkább körvonalazódott az új jog kimondásának szükségessége. E körben kiemelendők a fent ismertetett különleges jelentésváltoztatásai munkák érdemei.
- **2021-:** Úgy vélem, bátran nevezhetjük a 48/13. számú határozat elfogadását egy új korszak kezdetének, amelyben globális szinten is adottá vált a – tiszta, egészséges és fenntartható - környezethez való jog önálló emberi jogi mivoltának elismerése.

B) Az elfogadás formai aspektusa

Mivel a környezethez való jog globális deklarálására – legalábbis az értekezés befejezéséig – jogilag nem kötelező formában került sor, és várhatóan közelesem nem is fog sorra kerülni, ezért a formai kérdéseket nagyban meghatározzák a *soft law* jellegből fakadó jellemzők. A puhajogi megoldás választása mellett több érv is szól:

- A 48/13. számú határozat elfogadását megelőző tárgyalások során több állam is – az Egyesült Királyság, az USA, Ausztrália, Kanada, Japán, Kína és Oroszország – elzárkózott attól, hogy közvetlenül jelenjen meg a környezethez való jog. Ez egyúttal mutatja azt is, hogy az eredendően nem kötelező formában történő globális deklaráció is jelentőséggel bír az államok számára. Másrészt az alapozó gondolatok körében bemutatott, nemzetközi *soft law* jelenségére irányuló kutatások is alátámasztják, hogy e forma által *könnyebb az államok közötti kompromisszum megteremtése*, mely jelen esetben abban nyilvánult meg, hogy a tárgyalások végére nem érkezett tényleges ellenszavazat, hanem három tartózkodással – Oroszország, Kína és India – elfogadásra került.
- *Az emberi jogok nemzetközi rendszerétől, illetve a nemzetközi környezetjogtól sem idegen a soft law alkalmazása*, mint ahogy arra példát szolgáltat a vízhez való jog elismerése vagy az olyan, mérföldkőnek tekinthető dokumentumok, mint a Stockholmi Nyilatkozat vagy a Riói Deklaráció.

- Ez a forma *gyorsabbá teszi az elfogadást*, mely egyre inkább szükségessé vált, tekintettel a jelen korunk egyre erősödő környezeti válságára, lehetővé téve a gyors változásokra – ideértve a szélsőséges jelenségeket, vagy akár a tudásbázis, alkalmazott technológiák tekintetében tapasztalhatókat is – való gyors reakciót.
- A *rugalmasság* egyúttal a jövőbeli – jelenleg még nem meghatározható – környezeti, társadalmi, és egyéb körülményekhez is igazodik, melyek a jövő nemzedékek érdekeinek védelmében is kiemelten fontosak. Emellett illeszkedik a már meglévő regionális és nemzeti megoldásokhoz, úgy, hogy kellő fogékonyság mellett az ott tapasztalt hiányosságok orvoslására irányuló motivációként szolgálhat.
- A környezeti kihívások *világméretű léptéket öltöttek*, úgy, hogy nem lehet teljesen biztosan beazonosítani a felelősöket, sőt a gyakorlatban a hatások sem állnak arányban egy adott ország hozzájárulásának mértékével. Ez megköveteli a hatékony nemzetközi együttműködést, valamennyi érintett szinten, mely esetén a soft law segítségként szolgálhat, jelen esetben különösen akkor, ha a Fenntartható Fejlődési Célok implementálásával összekapcsolják, melyet a bevezetőjében is felidéz a határozat.

C) Tartalmi kérdések

A jog tárgya, avagy milyen környezetet kíván meg a jog?

A jog tárgya szempontjából releváns az Alapozó gondolatok körében felvetett környezet fogalmának kérdése. E tekintetben osztom azon álláspontokat, melyek szerint tartózkodni kell a szűk környezetfelfogástól, illetve az érintett környezeti elemek, hatótényezők taxatív felsorolásoktól, hiszen számos olyan terület van, amely gyakorlati szempontból indokolatlanul kizárásra kerülhetne, mint az ember által alkotott és a természeti környezet összefüggései vagy a munkavédelem környezeti aspektusai. Természetesen önmagában a felsorolások alkalmazása nem elvetendő, ha kitűnik, hogy az nem kimerítő jellegű.

A másik kérdést e vonatkozásban a minősítő jelzők alkalmazása jelenti, mely esetén szintén a tág értelemezést preferálom, azzal, hogy bár az egyes jelzők segítenek tartalmi kérdések tisztázásában, önmagában a környezethez való jog, mint kifejezés alkalmazása sem elvetendő, különösen, hogy regionális és nemzeti szinten eltérő szóhasználatok terjedtek el. Aláhúzendő, hogy, amikor *egészséges* környezetről beszélünk, akkor azon a környezet, mint egész egészségét értjük, mely jelentős mértékben túlmutat a környezet emberi egészséghez való hozzájárulásán. E követelmény tényleges megvalósulási feltételeit elődlegesen a természettudományok eredményei által ismerhetjük meg, melyeket a szabályozásnak is alapul kell vennie. Az egészséges környezet részét képezi bizonyos szempontból az *ökológiai értelemben kiegyensúlyozott* jelleg, mely szorosan kapcsolódik a biológiai sokféleség és az

ökoszisztémák egészségének megőrzéséhez. A *tiszta* környezet jelentőségét támasztja alá a szennyezés, hulladéktermelés problémája, de a környezet *esztétikai* jellegű élvezete sem elhanyagolható. A szennyezés számos formája, az éghajlati válság, a természeti katasztrófák, de a fegyveres konfliktusok is alátámasztják a *biztonságos* környezet megteremtésének követelményét. A *fenntartható* környezet egyszerre teremthet összhangot a környezeti és a gazdasági, társadalmi érdekek között, miközben a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét is szolgálhatja.

E tényezők egyúttal az ember fizikai és mentális egészségéhez is hozzájárulnak, amennyiben a *hozzáférhetőség* követelménye is társul hozzá. Ez a fizikai értelemben felfogott hozzáférést túl, további elemeket is jelenthet, mint a befogadó, diszkriminációtól mentes mivolt, mely megköveteli az államok aktív magatartását, például akadálymentesítés, egyéb korlátok lebontása útján. Ez gazdasági aspektusból is értelmezhető bizonyos környezeti jellegű szolgáltatások esetén, sőt információs szempontból is, mely a procedurális környezeti jogosultságokkal áll szoros kapcsolatban.

Alanyi oldal

E téren elsődlegesen azt láthatjuk, hogy a környezethez való jog egyszerre tartalmaz *szabadságokat* és *jogosultságokat*. Előbbi a zavartalan, biztonságos, befogadó, sőt esztétikus környezet szabad, akadályoztatástól mentes élvezetét jelenti. A kötelezetti oldalon ez nem csak az állam, hanem mindenki más tartózkodását is megkívánja. A jogosultságok tekintetében tartózkodni kell a taxatív felsorolástól, mely összhangban áll a környezet fogalmával, minőségi jelzőkkel kapcsolatban kifejtett álláspontommal. Ennek fényében számos – akár önálló jogként is megjelenő – jogosultság vezethető le a környezethez való jogból, mint az egészséges ökoszisztémákhoz, biztonságos éghajlathoz, tiszta levegőhöz, szennyezőanyagoktól mentes környezethez, megfelelő élelemhez való jog. Ezen felül – bár egyre markánsabban önálló emberi jogként került kimondásra – a környezethez való jogból levezethető a biztonságos, hozzáférhető, elérhető, megfizethető vízhez és higiénias körülményekhez való jog. E *szubsztantív* jogosultságok érvényesítésének eszközei a *procedurális* jellegűek, mint a környezeti információhoz való jog, a környezeti döntéshozatalban való részvétel, illetve a környezeti ügyekben való igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés.

A jog alanyai elsődlegesen *az emberek, egyénként és az egész társadalom részeként*, ez azonban több szempontból is a tág értelmezést követel meg. Egyrészt az intergenerációs méltányosság követelményeinek megfelelően – mely eleme a fenntartható fejlődésnek is – szükséges *a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét is figyelembe venni*. Ennek fényében legalább olyan állapotban kell átörökíteni a bolygót, ahogy mi is kaptuk, az erőforrásokhoz való hozzáférés, megfelelő minőség és választási lehetőségek biztosítása mellett. Másrészt indokolt a jelenen belül – összhangban az intragenerációs méltányosság elvével – *a különböző, objektív okoknál*

fogva sérülékenyek tekinthető csoportok speciális, az államtól többletlépések foganatosítását megkövetelő kiemelt védelme. Itt ismételten nyitott kategóriával találkozunk, hiszen az adott körülmények, adottságok, illetve azok változásai nagyban befolyásolják e speciális személyi kört. A vizsgált dokumentumokban eddig leginkább a nők, leányok, gyermekek, idős, avagy fogyatékossgal élő vagy beteg személyek, lakhelyüket – egyre több esetben környezeti, éghajlati okból – elhagyni kényszerülők kerültek említésre, de a procedurális jogok szempontjából releváns lehet a nyelvi kisebbségek kérdése is. Elengedhetetlen e kontextusban a sérülékenység – biológiai, gazdasági társadalmi vagy egyéb – objektív okának elismerése, továbbá üdvözölendő az egyes csoportok bevonásából fakadó előnyök hangsúlyozása, mint a nők környezeti menedzsmentben betöltött szerepe, vagy az őslakosok tudásának – megfelelő beleegyezés melletti – alkalmazása a biológiai sokféleség védelmében.

E tekintetben nem kerülhető ki az antropocentrikus mivolt kérdése sem, mert bár kollektív értelemben is meghatároztuk az alanyokat, de az alapvetően emberekre vonatozott. Ebből kifolyólag első ránézésre valóban emberközpontú a környezethez való jog, melyet azonban ellensúlyozni lehet a vizsgált vallások által is kidolgozott koncepció elfogadásával, *miszerint az ember nem áll a környezet és elemei felett*, annak részese, sőt kiemelt felelőssége van a védelem terén. Ezen felül a környezet és elemei önállóan, pusztán létükből adódóan is értékkel bírnak, nem csak az embernek nyújtott előnyök által. Nem példátlan e koncepció jogi formába öntése, hiszen megjelent Ecuador alkotmányában is, illetve az Emberi Jogok Amerikai Bizottságának 2017-es tanácsadó véleményében is.

Mindent összevetve úgy látom, hogy elengedhetetlen az alanyi oldal létének kiemelt vizsgálata, mivel az alanyi kör, az abból fakadó esetleges speciális követelmények – kiegészítve a környezet, mint tárgy által felvetett fent részletezett körülményekkel – határozzák meg a kötelezettségek tartalmát és nem fordítva. Ez természetesen nem zárja ki a korlátozás lehetőségét, amennyiben az közérdekből, törvényes módon, az elért célhoz szükséges mértékben, arányosan valósul meg. Ugyanakkor a környezethez való jog önálló emberi jogként történő elismerése azt is eredményezheti, hogy adott esetben a versengő érdekek között prioritizálásra kerülnek a környezeti szempontok.

Kötelezett oldal

A környezethez való jog szabadságokat tartalmazó oldala az állam általi indokolatlan beavatkozástól való tartózkodást is jelenti, tehát az állam *negatív kötelezettségét*. Ezen felül azonban minden más szereplő – többi egyén, csoportjaik, jogi személyek – esetén is érvényes e kötelezettség, mely azonban már feltételezi az állam ennek megvalósítására irányuló *pozitív kötelezettségét*. Ez utóbbi nem merül ki ennyiben, hanem további aktív lépések megtétele bizonyul szükségesnek. E körben azonnali elvárás a diszkrimináció felszámolása, melyet a különleges igényű csoportok azonosítása, jogainak védelme és helyzetbe hozásuk által tud

megvalósítani. A környezethez való jogból levezethető jogosultságok biztosítására és azzal összefüggésben a környezet védelmére, megőrzésére és fejlesztésére nézve az államnak megfelelő szabályozást kell kidolgoznia, melyet megfelelő intézményi háttér kiépítésével hatékonyan végre is kell hajtania. Az állam kötelezettségei véleményem szerint a környezethez való jog élethez való joggal való szoros összefüggése okán dominánsan azonnali jellegűek, amelyet kiegészít – és ilyen értelemben a „harmadik generációs” jogok körébe emeli – az államok erőteljes nemzetközi kooperációjának szükségessége.

A kötelezettségek realizálása során kiemelt szerepet kapnak a környezetjogi szabályok, mely rámutat a nemzetközi emberi jogi rendszer és a nemzetközi környezetjog közötti integráció fokozásának szükségességére. Ezért is tartom helyénvaló megoldásnak, hogy a 48/13. számú határozat közvetlenül összekötötte a környezethez való jogot a nemzetközi környezetjog szabályaival.

Az eddigiekhez hasonlóan, a kötelezeti kört is a lehető legtágabban kell értelmezni, mert bár elsődleges kötelezettek az *államok*, más szereplők felelősségét is fel kell ismerni. Ezért is tartom elégedhetetlennek az olyan morális koncepciókat, amelyek elismerik, hogy az *ember kiemelt felelősséggel rendelkezik*, akár *egyénként*, akár *csoport tagjaként*. Ennek érvényesülésében kulcsfontosságú szerepet játszanak az információs jogok, az oktatás, tudatosítás, döntéshozatalban való részvétel, vagy akár a tudatos fogyasztói magatartás is. A felelősség nem csak az államra és a természetes személyekre és csoportjaikra vonatkozik, hanem a *jogi személyek* is kötelezettek lehetnek. A *gazdasági szereplők* esetén, különös tekintettel a nagy multinacionális vállalatokra, szükséges lehet a kötelezettségek aktív mivoltának kiemelése, a környezetjogi szabályok általi – akár önkéntes – megvalósítása, valamint emberi jogi-környezeti szempontok vállalatvezetésben való előnyben részesítése. A jog által elvárt fokozott nemzetközi együttműködés feltételeinek megteremtése, koordinálása, és az egyes államok vagy akár multinacionális vállalatok túlzott befolyásolásának kompenzálása miatt a kötelezettek körében helyet kell adni a *globális és regionális nemzetközi szervezeteknek* is, illetve a *sui generis* jellegű intézményeknek, mint az *Európai Unió*.

A fentiek alapján az alábbi táblázatban foglaltam össze a *minimálisan* azonosítható tartalmat, azzal, hogy minden elem esetén a kiterjesztő értelmezést tartom elfogadhatónak, így e tényezők nem zárt kört jelentenek. Ennek jegyében az aktív kötelezettségek körében leginkább az államhoz kötődőket említettem meg, mivel az állam az elsődleges alany, ezért e kötelezettségek azonosíthatók be legegyszerűbben. Ez nem zárja ki azt a véleményemet, hogy a kötelezeti kör túlmutat az államokon.

Környezethez való jog <i>minimális</i> tartalma		
<i>Tárgyi oldal</i>	<i>Alanyi oldal</i>	<i>Kötelezeti oldal</i>
<p>Környezet fogalmának széles és nem megszorító jellegű értelmezése, illetve minőségi jelzők irányadó jellege (pl. egészséges, biztonságos, fenntartható, befogadó, tiszta környezet stb.)</p>	<p><u>Alanyi kör:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • emberek tág értelmezése → jövő nemzedékek érdekeinek megőrzése, illetve a jelen objektív okoknál fogva sérülékeny csoportjainak kiemelt védelme • a túlzottan antropocentrikus felfogás elvetése megkívánja a környezet önálló értékének felismerését 	<p><u>Kötelezeti kör</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • elsődlegesen az államok • ezen felül indokolt e körbe sorolni az egyéneket és csoportjaikat, a jogi személyeket (különösen a gazdasági szereplőket) valamint a nemzetközi szervezeteket
	<p><u>Alanyi oldal tartalma:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>szabadságok</i>: a jog szabad, állami vagy harmadik szereplő beavatkozásától mentes élvezete • <i>jogosultságok</i>: pl. biztonságos éghajlathoz, tiszta levegőhöz, megfelelő vízhez, higiénias körülményekhez, élelemhez való jog stb. 	<p><u>Kötelezettségek jellege:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>passzív</i>: a joghoz kapcsolódó szabadságok élvezetébe történő beavatkozástól való tartózkodás (minden kötelezettre érvényes) • <i>aktív</i>: elősorban – de nem kizárólagosan – az államok pozitív lépései, a jog szabad élvezetének védelme, az előmozdításhoz szükséges szabályozási-intézményi háttér kidolgozása, jogorvoslat biztosítása, nemzetközi koordináció, diszkrimináció felszámolása

D) A globális deklaráció potenciális hatása

Az értekezés írásakor annyira friss a környezethez való jog önálló emberi jogként történő globális deklarálása, hogy jelen ponton leginkább a rokonságot mutató jogok kimondásához fűződő tapasztalatok alapján lehet felvázolni a potenciális hatást, mely szintenként eltérő lehet.

A nemzetközi jog globális szintjén elképzelhetőnek látom, hogy más jogok – elsődlegesen a fent „rokonjogként” azonosítottak – esetén megalapozhatja azok még erőteljesebben környezetspecifikus értelmezését. Ezen felül elősegítheti a környezetjogi megállapodások előmozdítását, emberi jogi tényezők fokozott figyelembe vételét, valamint hozzájárulhat ahhoz, hogy az ENSZ szervek – így különösen az emberi jogi szerződéses szervek – még inkább értékeljék az emberi-jogi környezeti aspektusokat.

A nemzetközi jog regionális szintjén régióként eltérő hatás várható, így Európában lehetséges, hogy hozzájárul azon törekvés érvényre juttatásához, miszerint kiegészítő jegyzőkönyv által, közvetlenül váljon az EJEE és/vagy az Európai Szociális Charta részévé a környezethez való jog. Az afrikai és amerikai rendszerben elérheti, hogy a tényleges jogérvényesítés szélesebbé váljon az eddigi őslakosokra vonatkozó ügyeken túl is. Egy új emberi jog nemzetközi megerősítése általánosan is pozitív hatást gyakorolhat a regionális jogfejlődésre, mely az Arab Charta, illetve ASEAN emberi jogi nyilatkozat esetén kívánatos lenne.

A nemzeti szinten eltérő lehet a hatás annak függvényében, hogy a jogot elismerő vagy azt még kifejezetten vagy közvetve nem deklaráló államról van szó. Előbbi esetén segítheti az arra épülő szabályozás végrehajtását, fokozhatja a környezeti prioritásokat előtérbe helyező jogértelmezést és jogalkalmazást. A legkívánatosabb hatás mégis inkább az lenne – a realitás megítélésétől függetlenül – ha azon államokra nézve fejtene ki motiváló erőt, melyek még nem erősítették meg az egészséges környezethez való jogot.

3. Az eredmények további hasznosítási lehetőségei

Az értekezés eredményei számos szempontból alkalmasak további kutatások folytatására. Ezek közül az egyik legjelentősebb továbbfejlesztési lehetőség a fent vázolt – globális, regionális, nemzeti – szinteken *elképzelhető jogfejlesztő hatás tényleges megvalósulásának nyomon követése*. Önálló vizsgálandó terület lehet az *Európa Unió környezethez való jogra történő reakciója*. *Nemzeti jogi kutatások* nemzetközi jogi megalapozása során is irányadó lehet, akár összehasonlító jelleg esetén is. Az értekezés hozzájárulhat más nemzetközi jogi területek egy-egy aspektusának vizsgálatához, a *környezethez való joggal szoros kapcsolatban álló jogok* kérdésein túl, releváns lehet az *államok szuverenitásának* szempontjából, vagy a *vállalatok emberi jogi és környezeti felelőssége* során. De megalapozott lehet az egyes meghatározó instrumentumok – különösen a *FFC-k és a Párizsi Megállapodás* – implementálásának

értékelése körében. Az értekezés írása során különös figyelmet szenteltem a *morális megközelítéseknek, egyházi tanításoknak*, továbbá a *soft law jelleg* kérdésének, így mindezek mélyebb áttekintéséhez is kiindulási alap lehet.

IV. A szerző témában publikált tanulmányai

1. Vivien, BENDA: The Environmental Impact Assessment as a ‘Requirement Under General International Law’ and Its Potential Correlations: A környezeti hatásvizsgálat elve mint a nemzetközi jog új általános princípiuma, valamint annak lehetséges összefüggései. *Külügyi és Külgazdasági Intézet Tanulmányok. KKI Studies*, 8. Paper: 1, 13. p. (2018). 3–15.
2. BENDA Vivien: Nemzetközi jog és uniós jog – nemzetközi jog vagy uniós jog? A két jogrend kapcsolata. In.: Szabó Csaba (szerk.): *Tavaszi Szél 2018 Konferenciakötet I.* Budapest, Association of Hungarian PHD and DLA Students, 2018. 572 p.. Paper: 2, 12 p. 134–145.
3. BENDA Vivien: Az élhető városok és egyéb települések megteremtésének jogi kérdései Magyarországon az ENSZ fenntartható fejlődési célok tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/4. 157–181.
4. BENDA Vivien: A környezeti demokrácia vizsgálata a hazai országos és helyi népszavazások tükrében. *Jog és Állam*, 24. szám, 2019. 63–78.
5. BENDA Vivien: Fenntartható fejlődés és a nemzeti kisebbségek jogai. *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében 2018.* Budapest, Kisebbségi Jogvédő Intézet, 2019. 131–150.
6. BENDA Vivien: Az Alkotmánybíróság környezetvédelmi tárgyú ítéleteinek áttekintése, különös tekintettel az Ádám-Zlinszky különvéleményre. *Iustum Aequum Salutare*, 2019/2. 107–115.
7. Vivien, BENDA: The Right to Water and Sanitation – is it still a Great Challenge to the European Union? *Internetowy Przegląd Prawniczy*, no. 4/48. (2019) 9–20.
8. BENDA Vivien: An overview about the implementation of the Sustainable Development Goals. *Pázmány Law Working Papers*, Nr. 2020/05. 2–20.

9. BENDA Vivien: A sic utere tuo elv megjelenése a nemzetközi környezetjogban. *Jog és Állam*, 30. szám, 2020. 41–48.
10. BENDA Vivien: Az elmúlt 25 év soft law tartalmú dokumentumai a nemzetközi környezetjog terén. In.: BÁNDI Gyula (szerk.): *A sokoldalúság okán: Doktorandusz tanulmányok a Pázmány jogászképzésének 25. tanévében*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 9–23.
11. Vivien, BENDA: Towards Sustainable and Inclusive Cities: Discrimination Against Vulnerable and Marginalized Groups: A Review of a Hidden Barrier to Sustainable Urbanization. In: Adriano BISELLO–Judith BORSVOOM-VAN BEURDEN–Daniele VETTORATO–Håvard HAARSTAD (eds.): *Smart and Sustainable Planning for Cities and Regions: Result of SSPCR 2019*. Cham, Springer Nature Switzerland, 2021. 469–478.
12. KÖBÖL-BENDA Vivien: Az Európai Zöld Megállapodás elemzése, figyelembe véve az uniós soft law jellegét és a nemzetközi jogi kontextust. *Iustum Aequum Salutare*, 2021/2. 181–208.
13. KÖBÖL-BENDA Vivien: Conference on the Bindingness of EU Soft Law: Report on the 'Conference on Bindingness of EU Soft Law' Organized by Pázmány Péter Catholic University, 9 April 2021, Budapest. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law*. 2021 (9) 1. 408–419.
14. KÖBÖL-BENDA Vivien: A biológiai sokféleség védelmének legújabb irányai az Európai Unióban. *EU JOG: Online Szakfolyóirat*. 2021/3. 2–13.
15. Vivien, KÖBÖL-BENDA: The current status of the right to the environment at the global international law. *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne*, Vol 20. No. 1. (2022) 117–144.
16. BÁNDI Gyula–KÖBÖL-BENDA Vivien: Az Európai Unió környezetpolitikája. In: BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2022. 169–178.
17. KÖBÖL-BENDA Vivien: The EU's attitude towards the ECHR's system in light of the EU's climate ambition. *Európai Tükör*.
18. KÖBÖL-BENDA Vivien: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának és az Európai Unió Bíróságának környezeti gyakorlata korunk környezeti válságában. Különös tekintettel az éghajlati perek lehetőségére. *PPKE JÁDI 2022 Decemberi Országos Doktorandusz Konferenciájának Tanulmánykötete*.

19. Vivien, KÖBÖL-BENDA: Gabčíkovo-Nagymaros Project Case Judgment – 25 Years On Report on the ‘Gabčíkovo–Nagymaros Project Case Judgment – 25 Years On International Conference’ Organized by Pázmány Péter Catholic University, 23 September 2022, Budapest. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law*.

Megjelenés alatt álló munka

20. KÖBÖL-BENDA Vivien: A környezethez való jog egyes fenntarthatósági kérdései – Erkölcsi koncepciók a túlzottan emberközpontú értelmezés ellen. *Iustum Aequum Salutare* tematikus különszáma.

